

*Павло Андрійович МАЙБОРОДА,
магістр історії (м. Одеса).*

**А. Г. ГОТАЛОВ-ГОТЛІБ
НА ВЕРШИНІ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ КАР’ЄРИ:
ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОДЕСЬКОГО ВЧЕНОГО
В 1944 – 1952 рр.**

Стаття присвячена одеському педагогові та візантиністу А. Г. Готалову-Готлибу (1866–1960). Охарактеризовані його наукова, адміністративна та педагогічна діяльність за період з 1944 по 1952 рр., коли він займав посаду завідувача кафедрою історії стародавнього світу та археології та педагогіки. Перипетії життя одеського професора показані на широкому тлі «ідеологічних кампаній» і «проробок», яких зазнав як сам А. Г. Готалов-Готліб, так і його колеги-вчені.

Ключові слова: А. Г. Готалов-Готліб, пізній сталінізм, ідеологічні кампанії, візантиністка, педагогіка, наукові традиції.

The article is devoted to the Odesa Byzantinist and pedagogue A. Gotalov-Gottlieb (1866–1960). It characterizes its scientific, administrative and educational activities for the period from 1944 to 1952, when he held the position of the Head of the Department of Ancient History and archeology and Department of pedagogy. The ups and downs of life of professor is shown on broad background of the “ideological companies’ and persecution, which was exposed both by A. Gotal-Gottlieb and his colleagues-scholars.

Keywords: A. Gotalov-Gottlieb, late Stalinism, ideological company, Byzantine science, education, scientific traditions.

Статья посвящена одесскому педагогу и византинисту А. Г. Готалову-Готлибу (1866–1960). Охарактеризованы его научная, административная и педагогическая деятельность за период с 1944 по 1952 гг., когда он занимал должность заведующего кафедрой истории древнего мира и археологии и педагогике. Перипетии жизни одесского профессора показаны на широком фоне «идеологических

кампаній» і «проработок», котрым подвергался как сам А. Г. Готалов-Готлиб, так и его коллеги-учёные.

Ключевые слова: А. Г. Готалов-Готлиб, поздний сталинизм, идеологические кампании, византистика, педагогика, научные традиции.

Другу половину XIX – першу половину XX ст. сміливо можна назвати «часом змін» для вітчизняної науки і вчених. Прискорення процесів модернізації, спроби реформувати «класичну» систему освіти, що склалася в гімназіях на початку XX ст., війна та революція, а згодом, у 1920-ті рр., нові освітні експерименти, пов'язані з кампанією по лікнепу та введенням в Україні системи Інститутів народної освіти (далі — ІНО), масові репресії кінця 1930-х рр., знову війна, а потім «ідеологічні кампанії» пізньої сталінської епохи, — все це докорінно змінило науку й освіту, вимагало від самих учених і педагогів чималих здібностей до адаптації. Значна частина працівників освіти не вписалися в нові культурні та суспільні реалії, хтось був висланий із країни на «філософських пароплавах», хтось став жертвою репресій. А. Г. Готалов-Готлиб (1866–1960) — одеський педагог, історик античності, византиніст, життя якого припадає на всі перераховані вище періоди, належав до протилежної когорти: він досить добре адаптувався до будь-якого нового режиму, що встановлювався в Україні, хоча, звичайно, ідеологічні пертурбації його не оминули, наклавши відбиток на викладацьку та літературну діяльність.

Серед документальних джерел до біографії цього одеського професора слід виділити особовий фонд А. Г. Готалова-Готліба у Залі рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова (далі — НБ ОНУ) [1], де зібрані його праці (багато з яких досі не опубліковані), починаючи зі студентської роботи 1892 р. і закінчуючи коректурами глав із «Історії Одеси» 1957 р. Документи фонду дібрані досить тенденційно та мають на меті створити апологію життя і діяльності А. Г. Готалова-Готліба. Так, практично відсутній епістолярій, що міг би характеризувати приватне та повсякденне життя, натомість широко представлені праці з педагогіки, програми та навчальні плани з византистики й історії слов'ян, переклади робіт західних учених.

Іншим важливим джерелом, що зберігається в НБ ОНУ, є «Автобіографія» А. Г. Готалова-Готліба [27], написана наприкінці життя та за обсягом (36 арк.) порівнювана з короткими спогадами. До роботи додана найдетальніша з відомих нам бібліографія, котра засвідчує, що в останній період життя А. Г. Готалов-Готліб найбільше турбувався про збереження та публікацію свого наукового доробку. Щодо періоду, який розглядається в даній статті, «Автобіографія» дає змогу лише уточнити окремі дати та події.

Нами також широко використаний фонд Р-1438 Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (далі — ОДУ; нині Одеський національний університет — далі ОНУ), що зберігається в Державному архіві Одеської області (далі — ДАОО) [14] та відображає офіційну документацію ОГУ, починаючи з повернення університету з евакуації в Байрам-Алі у 1944 р. Документи фонду широко висвітлюють наукову, науково-педагогічну та організаційну діяльність А. Г. Готалова-Готліба в Одеському університеті (скажімо, фонд дає уявлення про виступи вченого на засіданнях Вченої ради університету, до якої він входив у 1944–1952 рр.).

Також нами залучалися фонди Педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського [16] та Архівного відділу УМВС Одеської області [13].

В якості важливого джерела до біографії вченого ми використали періодичну пресу, зокрема: університетську багатотиражку «За більшовицькі кадри» [20] (розкриває педагогічну та навчальну діяльність, повсякденне життя викладацького та студентського складу Одеського університету); органи одеського обласного та міського комітетів КП(б)У і Рад депутатів трудящих «Чорноморська комуна» [34] і «Большевицкое знамя» [3] (дають уявлення про публіцистичну діяльність професора, містять офіційну інформацію про підготовку видання «Історія Одеси. До 150-річчя міста-героя», публікують замітки про виступи А. Г. Готалова-Готліба з популярними лекціями та опонування на захисті дисертацій тощо).

Варті уваги також мемуари сучасників. Так, у спогадах Марка Гіршіна «Crescendo» [7] описується його навчання на історичному факультеті ОДУ в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Автор на момент написання мемуарів проживав у США і не міг звіритися з документальними джерелами, тому сторінки рясніють фактологічними помилками (іменує доцента Чухрія¹ деканом історичного факультету, тоді як деканом у цей час був К. П. Добролюбський², самого К. П. Добролюбського називає «Добровольським» та ін.). Щодо А. Г. Готалова-Готліба М. Гришин стверджує, що того звільнили в зв'язку з кампаніями по боротьбі з «безрідними космополітами», тоді як за нашими даними у 1952 р. викладач вийшов на пенсію, зва-

¹Чухрій П. Г. працював на той час заступником декана історичного факультету. Був викладачем, а потім доцентом кафедри історії УРСР, згодом — історії СРСР.

²Добролюбський Константин Павлович (1885–1953) — фахівець із історії Французької революції, професор кафедри новітньої історії, декан історичного факультету (1938–1949). Найвідоміші праці: «Економічна політика термідоріанської реакції» (1930), «Термідор» (1949).

жаючи на похилий вік. Однак, переказуючи різні студентські чутки й анекдоти про А. Г. Готалове-Готліба, М. Гришин надає матеріал для уточнення спогадів С. Я. Борового³, котрі, безумовно, є найважливішим джерелом особового походження щодо біографії одеського професора [4], хоча і є відверто тенденційними: у другій половині 1940-х рр. автор став, як стверджує, «об'єктом його [А. Г. Готалова-Готліба — П. М.] інтриг» у зв'язку з написанням і виданням «Історії Одеси». С. Я. Боровий — єдиний мемуарист, що розкриває повну біографію А. Г. Готалова-Готліба, численні зміни ним прізвища, користуючись при тому як розповідями самого вченого і людей, які його близько знали, так і документальними джерелами. Попри суб'єктивність, спогади С. Я. Борового досить надійні (ось як він згадує про цюкування С. Я. Лур'є⁴ на початку його роботи в Інституті іноземних мов у Одесі в 1950-х рр.: «Готалов говорив, що С. Я. Лур'є, як автора антипатріотичної книги про ... Геродота, не можна і на гарматний постріл підпускати до радянського студента» [1, картон № 14, № 166, Л. 232 і далі]). Спорадичні згадки про А. Г. Готалова-Готліба присутні також у листуванні С. Я. Борового [22; 31].

У літературі, присвяченій А. Г. Готалову-Готлибу, переважають статті оглядового характеру. Першим у цьому ряду необхідно згадати некролог учня А. Г. Готалова-Готліба П. О. Каришковського [22], котрий є творцем низки звеличувальних тез про педагогічну та громадську діяльність одеського вченого («...один з представників прогресивного крила російської педагогічної думки...»), «...належав до числа передових російських-вчителів практиків...», «...його виступу проти таких стовпів реакції, як сумно відомий ялтинський градоначальник Думбадзе⁵ або бессарабські погромники, на кшталт Крушевана⁶...» тощо). З одного боку, вони свідчать про некритичне прочитання П. О. Каришковським «Автобіографії»

³**Боровий Саул Яковлевич** (1903–1989) — фахівець із історії українського єврейства («Євреї у Запорізькій Січі», 1934) та історії економічної політики та банківської справи. У 1934–1977 — викладач, згодом — професор Одеського кредитно-економічного інституту.

⁴**Лур'є Соломон Яковлевич** (1891–1964) — філолог-еллініст, античник. Під час кампанії проти «безродних космополітів» звільнений із Ленінградського університету. Переїхав до Одеси, згодом — до Львова, де працював на кафедрі класичної філології.

⁵**Думбадзе Іван Антонович** (1851–1916) — російський реакційний генерал, чорносотенець. Із 1906 р. фактично перебрав на себе управління Ялтою, виявивши при тому деспотизм і самодурство.

⁶**Крушеван Павло Олександрович** (1860–1909) — реакційний публіцист і політичний діяч, чорносотенець. Публікаціями в газеті «Бессарабец» (1903) міг стати одним із підбурювачів єврейського погрому в Кишиневі. Депутат Державної думи (1906–1909).

А. Г. Готалова-Готліба, з іншого — безпосередньо жанр і епоха не сприяли реконструкції біографії вченого у всій її суперечливості та повноті.

Глорифікаторські тези щодо життя та діяльності А. Г. Готалова-Готліба розвиває і Ф. Л. Гольдін [8]⁷, стверджуючи, що того «... в Ялті ... називали «якобінцем», в Кишиневі знали як «демократа», в Пскові він уславився як «новатор-прогресист...». Власне, автор обирає з доступних йому джерел найзручніші факти та думки, покликані створити образ А. Г. Готалова-Готліба як ідеологічно стійкого професора-марксиста, та затушовує або згадує лише побіжно те, що цим фактам суперечить.

Часто цитована у подальших дослідженнях біографії А. Г. Готалова-Готліба стаття О. Бірштейна «Суєта суєт?» [2] носить цілком публіцистичний характер. Користуючись цитатами з біблійної книги Еклезіяста, автор розмірковує про перипетії долі одеського вченого, наголошуючи серед його головних якостей цілеспрямованість і геніальне пристосуванство, яке, буцім-то, допомагало йому просуватися кар'єрними щаблями; поряд із цитуванням аутентичних документів наводить низку фактів і дат з пам'яті («... в якомусь джерелі вичитав я...»); некритично осмислює мемуари С. Я. Борового тощо.

Одна з найбільш зважених статей щодо А. Г. Готалова-Готліба належить фахівцю з соціальної історії російської науки О. М. Дмитрієву [18]. Характеризуючи політичне «хамелеонство» одеського професора, він говорить, що той «... був лояльний — незалежно від режиму — будь-якій стійкій наявній владі і вельми чутливий до її запитів...». Констатує, що низка робіт залишилися в рукописах, відзначає, що причинами цього «продуктивного безпліддя» були як риси особистості та позанаукові чинники бурхливих 1920–1930-х рр., так і область досліджень А. Г. Готалова-Готліба — педагогіка, що довгий час не мала соціального престижу. Вельми цінною в роботі О. М. Дмитрієва є також характеристика педагогічних праць А. Г. Готалова-Готліба 1920-х рр., у яких той виступає за докорінну реформу університетської освіти [18; 19].

Статтю енциклопедичного гатунку присвятила А. Г. Готалову-Готлібу завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ І. В. Немченко [25]. На жаль, у роботі некритично пере-

⁷За словами С. Я. Борового [23, с. 377], Ф. Л. Гольдін мав намір захищати дисертацію за педагогічною діяльністю А. Г. Готалова-Готліба, чому С. Я. Боровий збирався активно протидіяти. Напевно його зусилля не були марними, бо 1970 р. Ф. Л. Гольдін захистив докторську дисертацію на тему: «Педагогічна журналістика Росії другої половини ХІХ століття».

повідается низка фактичних даних, запозичених із некролога П. О. Каришковського (скажімо, місцем народження вченого названо Псков, тоді як він народився у Кам'янець-Подільській губернії, можливо, у с. Ломачинці (нині Чернівецька область) [27, с. 1]; твердиться, що у 1930-х рр. викладав у вузах Харкова, Кисва і Москви, що не підтверджується мемуарними чи архівними документами [4, с. 352; 30; 15, л. 72] тощо). Стаття містить бібліографію робіт А. Г. Готалова-Готліба та його біобібліографію.

Інша стаття довідкового характеру вийшла нещодавно у збірнику, присвяченому ветеранам війни та праці ОНУ [12].

Найбільш детальна реконструкція життєпису А. Г. Готалова-Готліба належить науковому співробітнику НБ ОНУ Г. В. Великодній [5; 6]. Широко вводячи в обіг документи з архіву професора, використовуючи різноманітний мемуарний матеріал, автор показує кар'єру А. Г. Готалова-Готліба у всій її суперечливості. Та часом видається, що Г. В. Великодна не може звести в цілісний образ його діаметрально протилежні характеристики. Ствердивши: «А. Г. Готалов-Готліб був талановитим і працьовитим дослідником, чуйним і уважним, але суворим і вимогливим учителем та вихователем молоді», продовжує: «Він декілька разів змінював ім'я та прізвище, пристосовуючись до реальності, але єдине, у чому він був вірний собі — видертися по сходах життя, сходячи вище, за будь-яку ціну». З дослідження залишається незрозумілим, як могли настільки несхожі якості гармонійно вживатися в одній людині. Особистість А. Г. Готалова-Готліба показана статично, не завжди враховується той історичний контекст, в якому він жив і діяв.

Метою нашої статті є дослідження біографії Артемія Григоровича Готалова-Готліба з 1944 р. (звільнення Одеси та відновлення роботи ОДУ) до 1952 р. (вихід А. Г. Готалова-Готліба на академічну пенсію). Ми проаналізуємо його викладацьку й адміністративну роботу, керівництво аспірантами, наукові плани та виконані роботи, а також зупинимося на участі в складанні ювілейної «Історії Одеси» та переслідуваннях, яким він піддавався під час «ждановщини» і боротьби з «безрідним космополітизмом».

А. Г. Готалов-Готліб народився і виріс на кордоні Бессарабської та Подільської губерній у бідній багатодітній сім'ї. У 1886 р. закінчив Кишинівську гімназію та вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського (Одеського) університету. Після закінчення курсу в 1892 р., коли його через неблагонадійність не залишили для підготовки до професорського звання, А. Г. Готалов-Готліб почав викладацьку діяльність: в Одесі (1892–1895), Пскові (1895–1896), Петербурзі (1895–1903), Ялті (1903–1908), Кишиневі (1908–1910),

знову Пскові (1910–1918) та Черкасах (1918–1919). Приїхавши зрештою до Одеси за кілька місяців до взяття її радянськими військами, А. Г. Готалов-Готліб з 1920 р. очолює Дитяче містечко ім. Комінтерну та починає працювати в реформованих одеських вузах, головним із яких стає ІНО. У 1931 р. іде з посади викладача Профосу (один з інститутів, що виділилися з ІНО) та працює в бібліотеці, складаючи бібліографічні покажчики з різних історико-педагогічних проблем. У 1940 р. А. Г. Готалову-Готлибу надають учений ступінь доктора педагогічних наук без захисту дисертації за чотирирічне дослідження «Історія освітньої політики і систем народної освіти в епоху імперіалізму». 1941 р. він залишається в окупованій румунськими військами Одесі, однак на роботу в освітні установи окупантів не вступає.

10 квітня 1944 р. Одеса звільнена від німецько-румунської окупації. Уже за 11 днів по тому [3, 1944, 9 мая, с. 2] відновлює заняття Одеський університет, сформований із колективу студентів і викладачів, які не виїхали з Одеси у 1941–1944 рр. А. Г. Готалов-Готліб тимчасово (до вересня 1944 р., коли приїхали основні кадри університету, евакуйовані до Байрам-Алі) бере на себе обов'язки декана історичного факультету та завідувача кафедрами стародавнього світу й археології, а також педагогіки⁸. Треба думати, що таке призначення було обумовлене тим, що в очах офіційних представників радянської влади він не «заплямував» себе співпрацею з окупаційною владою.

25 вересня 1945 р. А. Г. Готалов-Готліб виступає на засіданні групи історії Візантії Академії наук СРСР [1, картон № 14, № 153, Л. 212–212 об.]. Перша частина його доповіді присвячена вшануванню в Одесі 100-ліття з дня народження Ф. І. Успенського⁹ (в Одеському університеті провели наукову сесію, відкрили виставку, присвячену пам'яті видатного візантиніста [3, 1945, 1 июня, с. 2]). Також із нагоди ювілею А. Г. Готалов-Готліб друкує статтю пам'яті Ф. І. Успенського в першому після відродження видання номері «Візантійського временника» [11]. Згодом вона стане чи не найвідомішим і цитованим його твором. У самій статті А. Г. Готалов-Готліб

⁸Також А. Г. Готалов-Готліб разом з іншими одеськими вченими і краєзнавцями А. І. Гладковською та С. М. Ковбасюком брав участь у Комісії з оцінки збитків, завданих Одеському обласному архіву під час окупації [13, л. 78–81].

⁹**Успенський Федор Іванович** (1845–1928) — російський історик-візантиніст, академік. У 1874–1894 — доцент, згодом професор Новоросійського університету, у 1894–1914 очолював Російський археологічний інститут у Стамбулі. Основні праці: «Очерки по истории Византийской образованности» (1891), «Историю Крестовых походов» (1901), «Историю Византийской империи» (у 3 т., 1913–1948).

докладно характеризує наукову та педагогічну діяльність професора Ф. І. Успенського, наполягаючи, що той належав до вчених помірнolibерального спрямування та був вільним від крайнощів слов'янофільства. Та в іншому місці автор каже, що Ф. І. Успенський у своїх лекціях нападав на німецьку історіографію, котра недооцінювала роль слов'ян у генезі європейського феодалізму. Такі «випади заднім числом» були цілком в дусі епохи, коли світова війна ледь закінчилася, і потрібно було викривати «фашистських фальсификаторів історії». Найцікавішою частиною праці, на наш погляд, є описи наукових студій А. Г. Готалова-Готліба під керівництвом професора Ф. І. Успенського. У своїй рецензії на згадану статтю професор Одеського університету М. М. Розенталь¹⁰ відзначає, що на власному прикладі одеський педагог і візантиніст показав, наскільки високі вимоги в плані оволодіння мовами та науковою культурою пред'являлися випускникам дореволюційного університету [1, картон № 10, № 145, л. 772]. Наприкінці йдеться про спроби відродити візантинізм в Одесі у 1920-ті рр. та зі звичайним для А. Г. Готалова-Готліба апломбом наголошується його близькість до світового світила науки.

У другій частині зазначеної вище доповіді А. Г. Готалов-Готліб веде мову про свою давню роботу з військового устрою Візантії, яку він почав під керівництвом академіка Успенського ще 1892 р. Детальний її виклад знаходимо в плані наукової роботи співробітників кафедри історії стародавнього світу за 1946 р. [14, № 8, Л. 11–13]. Передбачалося вивчити розпад системи Діоклетіана-Константина, показати боротьбу двох систем: найманства та національної армії, охарактеризувати переродження візантійського суспільства у зв'язку з міграцією слов'ян і кавказьких народів, а в кінці продемонструвати розпад військово-адміністративного устрою. Дослідження планувалося в обсязі 25 др. арк., що склало б велику монографію. Та роботу так і не була здійснена: спершу, певно, заважала завантаженість адміністративними справами, потім — залучення до написання статей до різних енциклопедій [14, № 32] і величезний обсяг зауваної роботи, котрий вимагав постійних відряджень до Москви та Ленінграда, що було неможливим у зв'язку з похилим віком вченого. У архіві А. Г. Готалова-Готліба не збереглося навіть чернеток запланованої нової роботи. Є лише друга частина старого конкурсного

¹⁰Розенталь Микола Миколайович (1892–1960) — історик античності та середньовіччя, театральний критик. Працював у Петроградському (Ленінградському) університеті. У 1935 висланий до Челкару, в 1936 перебирається до Одеси, де працює завідувачем кафедри історії середніх віків (потім — на кафедрі всесвітньої історії) до 1953 р. Останні роки життя провів у Москві.

твору з історії візантійського військового устрою 1892 р. [1, картон № 13, № 160].

У тісному зв'язку з відродженням «Византийского временника», святкуванням ювілею Ф. І. Успенського та продовженням видання праць видатного візантиніста (виходить третій том його «Історії Візантії») знаходиться характеристика, написана вченим для Б. Т. Горянова [1, картон № 8, № 129, Л. 384–385 об.]¹¹. У 1949 р. у «Вопросах истории» з'явилася розгромна стаття З. В. Удальцової [32]¹², де Б. Т. Горянова звинувачували у некритичному сприйнятті спадщини Ф. І. Успенського. Його докторська дисертація «Пізнньовізантійський феодалізм» також зазнала нещадної критики, в зв'язку з чим учений-візантиніст, судячи з усього, подумував про переїзд із Москви до Львова. Нам, на жаль, не вдалося з'ясувати, за яких обставин уперше зустрілися А. Г. Готалов-Готліб і Б. Т. Горянов. Вони могли перетинатися на засіданнях візантиністської групи та під час роботи над першим томом «Византийского временника». Даючи позитивну характеристику наукових робіт Б. Т. Горянова, одеський професор побічно виступав і на захист збереження традицій «старого» дореволюційного візантинізму, закладених Ф. І. Успенським і В. Г. Василевським¹³.

Судячи з усього, саме через вищезгадану статтю З. В. Удальцової та зміни ідеологічної лінії щодо візантинізму, були скасовані пам'ятні заходи, приурочені до 50-річчя з кончини В. Г. Василевського, заплановані на травень 1949 р. В архіві А. Г. Готалова-Готліба зберігся лист академіку Є. О. Космінському¹⁴, а також копії декількох роз'яснювальних записок до Ради Міністрів із приводу цього заходу [1, картон № 8, № 130, л. 389–389 об., 415–434 об.]. Вчений намагався обґрунтувати, що В. Г. Василевський, хоча і не перебував

¹¹**Горянов Борис Тимофійович** (1897–1977) — радянський фахівець з історії Візантії. Працював старшим науковим співробітником сектору історії середніх віків. Робота «Пізнньовізантійський феодалізм» була опублікована лише 1962 р.; докторську дисертацію через нищівну критику захистити не зміг. 1960 р. переходить на роботу до Ленінградського відділення інституту історії, у 1963 р. звільнений.

¹²**Удальцова Зінаїда Володимирівна** (1918–1987) — радянський візантиніст. З 1949 р. — науковий співробітник (у 1961–1968 — завідувач) сектору історії Візантії Інституту історії, у 1980–1987 — директор Інституту загальної історії. Найвідоміші праці: «Ідейна боротьба у ранній Візантії» (1974), «Візантійська культура» (1988).

¹³**Василевський Василь Григорович** (1838–1899) — відомий російський візантиніст, академік. Вважається першим візантиністом у Російській імперії. Викладав у Петербургському університеті (з 1870 по 1899). Засновник «Византийского временника» (1894).

¹⁴**Космінський Євген Олексійович** (1886–1959) — радянський історик, фахівець із історії середньовічної Англії, академік (із 1939 р.). Із 1939 р. викладав на історичному факультеті МГУ, завідував кафедрою середніх віків. Організатор науки: в 1947 р. під його редакцією відновлено «Византийский временник», керував також сектором візантинізму.

на єдиних ідеологічно вірних позиціях, проте співчував боротьбі селян за землю, а головне — критикував західних (особливо німецьких) учених за недооцінку ролі слов'янського фактора в історії. Однак за відсутністю серед документів архіву будь-яких офіційних відповідей і запрошень на пам'ятні заходи (а А. Г. Готалов-Готліб завжди дбайливо зберігав такі документи) ми можемо зробити висновок, що вшанування В. Г. Василевського було визнане зайвим. Залишається тільки шкодувати, що вчений не залишив біографії одного зі своїх учителів (судячи з «Автобіографії» А. Г. Готалова-Готліба, з 1896 по 1899 рр. він неодноразово брав у В. Г. Василевського книги та обговорював їх із академіком [27, л. 9]). Окрім роз'яснювальних записок, де коротко характеризується внесок останнього в науку, залишилося кілька зошитів розпорошених заміток і виписок, які мають чорновий характер [1, картон № 8, № 130, л. 392–409].

У 1947 р. А. Г. Готалов-Готліб виступає з доповіддю «Візантинизм за 30 років радянської влади» [1, картон № 11, № 152, л. 1104–1105 об.]. У тезах різючим контрастом виступає інтерес до історичної науки широких мас трудящих після Жовтневої революції та самотня постать Ф. І. Успенського, який забезпечував реалізацію цього інтересу в сфері візантиністики. В інтерпретації А. Г. Готалова-Готліба заняття візантиністикою у другій половині 1920-х рр. були «зірвані» з вини «школи Покровського¹⁵», а в 1930-ті рр. поновилися на вищому рівні (що звучить особливо абсурдно на тлі того, що найбільший на той час радянський візантиніст В. М. Бенешевич¹⁶ був розстріляний у січні 1938 р.). У другій частині доповіді А. Г. Готалов-Готліб дає досить широкий план розвитку радянської візантиністики: сюди входить і підготовка кадрів, і видання написів і рукописів, і підготовка хрестоматії з історії Візантії. Окремим пунктом зазначається необхідність повернути Одеському університету статус провідного центру візантіє- та слов'янознавства.

А. Г. Готалов-Готліб мав також намір видати низку історико-педагогічних праць. У плані університету згадані: «Нариси з історії школи і педагогічних систем XVIII–XX ст.» (65 др. а.), «Організація народної освіти в європейських і позаєвропейських країнах (істо-

¹⁵**Покровський Михайло Миколайович** (1868–1932) — радянський історик і політичний діяч, заступник наркома освіти РСФСР (із 1918), академік (із 1929). Офіційний лідер радянських істориків 1920-х рр., творець теорії «торгового капіталізму». З 1936 р. його доробок і праці учнів розкритиковані та піддані забуттю.

¹⁶**Бенешевич Володимир Миколайович** (1874–1938) — російський і радянський візантиніст, фахівець із історії церковного права, академік (із 1924). Репресований. Розстріляний за обвинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини у 1938 р.

ричний розвиток і сучасний стан)» (55 др. а.), «Формальна та матеріальна освіта. Історико-критичний нарис» (10 др. а.) [14, № 8, л. 79]. Гігантський обсяг запланованого обумовлений тим, що всі роботи були написані до війни і вчений планував лише доповнити їх змінами, що відбулися у повоєнний час. Та жодна з праць не побачила світ (думається, як через погані поліграфічні можливості Одеського університету, так і зважаючи на значний їх обсяг).

Ще однією роботою з історії педагогіки стала книга «Питання школи і освіти у Франції за наказами 1789 року». Зберігся відгук маститого одеського фахівця з Французької революції В. С. Алексєєва-Попова [1, картон № 17, № 189, л. 909–909 об.]¹⁷, котрий фактом своєї наявності засвідчує, скільки зусиль А. Г. Готалов-Готліб докладав до видання чергової праці. Та поряд із схвальними характеристиками («...найбільший фахівець в галузі народної освіти...»), «...звертає на себе увагу широта використання основного джерела...», «...робота проф. А. Г. Готалова, заповнюючи прогалину в нашій літературі з історії цієї революції, буде з інтересом прийнята широким читацьким загалом — істориків і педагогів...») у рецензії констатується незавершений характер праці: «Детальний розгляд даної роботи в даний час є зайвим, так як автор зайнятий її доопрацюванням і доповненням...», що, ймовірно, стало перешкодою для її видання.

У 1944 р., у зв'язку з 150-річним ювілеєм Одеси, колектив авторів, серед яких і А. Г. Готалов-Готліб, починає працювати над узагальнюючою книгою з історії міста [3, 1944, 10 июня, с. 4]. Робота завершена за рік [3, 1945, 14 апреля, с. 4], книга зверстана у 1947 р., та з ідеологічних причин побачила світ вона лише 1957 р. Саме у процесі підготовки цього видання стався конфлікт між А. Г. Готаловим-Готлібом і С. Я. Боровим. Останній викладає події так: перші три розділи (від передісторії міста до реформи 1861 р.) написані А. Г. Готаловим-Готлібом, та через низький рівень статей («...Методологічний і науковий рівень роботи ніяк не міг задовольнити ... повторювалися лише загальновідомі факти, відбір яких проводився відповідно до стереотипу дореволюційних офіційних історичних оглядів. Не було розуміння основних процесів суспільного розвитку, найважливіші явища суспільного розвитку не заторкалися. Глави були написані грамотно, але убогою канцелярською мовою» [4, с. 354]) С. Я. Боровому доручили їх відредагувати, а фактично —

¹⁷Алексєєв-Попов Вадим Сергійович (1912–1982) — фахівець з історії Франції XVIII–XIX ст. У 1948–1982 викладав у ОДУ на кафедрі новітньої історії. Розробляв історію «Соціального гуртка», один із перекладачів праць Ж.-Ж. Руссо, вивчав соціальну політику яacobинців. Організував кілька тематичних конференцій.

написати наново, не знімаючи, проте, імені автора з титульного листа з поваги до його наукових здобутків і трудового стажу. Однак потім, користуючись своїми зв'язками у владних колах, А. Г. Готалов-Готліб відмовився від «нав'язаного» йому співавторства, мотивуючи це тим, що у С. Я. Борового перебільшена єврейська складова історії Одеси. Таким чином розділи, написані С. Я. Боровим, вийшли під авторством А. Г. Готалова-Готліба.

Не входячи в подробиці конфлікту (плануємо присвятити цьому окреме дослідження), зазначимо лише, що матеріали архівних документів вносять корективи до версії С. Я. Борового. Так, А. Г. Готалов-Готліб намагався з ним порозумітися (текст записки «Нам необхідно порозумітися. А. Готалов». — «Готовий, але тільки при свідках. С. Б.». — «Я пропоную в якості свідків С. М. Ковбасюка і тов. Панову (Обком КППС). А. Г.». — «Не заперечую!» написаний на бланку рецептів поліклініки [1, картон № 5, № 111, л. 446]), але чи відбулася розмова не відомо, оскільки відсутні відповідні документи. У коректурах А. Г. Готалова-Готліба знаходимо закреслене словосполучення «поселення євреїв», замінене на «людей, що походять з внутрішніх губерній» [1, картон № 5, № 112, л. 463]. З іншого боку, коректури С. Я. Борового [17] свідчать, що останній, відповідно до настроїв часу, всіляко підкреслював «исконно руский» характер Одеси, практично виключивши позитивний вплив іноземців (навіть Рішельє та Ланжерона), замінивши їх «ідеологічно правильним» Суворовим. Можливо, саме тому С. Я. Боровий і стверджує, що «...за інших умов ... про все це написав би набагато краще» [31, с. 264].

Зрештою, у чорнових записках до обласного видавництва А. Г. Готалов-Готліб заявляє, що такий випадок (виправлення та переписування рукопису без відома автора) стався з ним уперше за піввікову літературну діяльність: «...це не газетна стаття, а науково-популярна книга, і права автора тут інші, ніж у газетах. Можна відкинути роботу, але довільно шматувати її без участі автора не можна... Вважаю за необхідне додати, що мої роботи проходили і зараз проходять через руки дуже авторитетних вчених, але я завжди зустрічав і тепер зустрічаю дбайливе ставлення до прав автора, за винятком даного випадку» [1, картон № 5, № 113, л. 525]. Отже, А. Г. Готалов-Готліб вважав, що рукопис коректували без його згоди і тепер, повертаючись, наскільки можливо, до початкового тексту, він відновлює авторські права [1, картон №5, № 113, л. 491–492 об.].

Щодо науково-педагогічної діяльності А. Г. Готалова-Готліба, то він читав на історичному факультеті ОДУ «Історію стародавнього Риму», «Історію Візантії і південних слов'ян» (3 курс) [14, № 4,

л. 101] і спецкурс «Джерелознавство та історіографія античного світу» [1, картон № 14, № 166, л. 232–237]. Окрім характерних для програм того часу пунктів («Ленін про Геракліта», «Реакційна роль Академії», «Археологічна робота на великих сталінських будівництвах», «Фальсифікація і фашизація буржуазної історіографії») в них зустрічаються і досить цікаві для антикознавця («Критій і Ніцше», «Оцінка Плутарха Моммзеном і Ед. Мейером»).

Збереглися також розгорнуті тексти першої та другої лекцій курсу «Історіографія античної історії», присвячені методиці, методології та історіографії античної історії. Закликаючи розвінчувати буржуазну історіографію за націоналізм, містику й «теорію циклічності», А. Г. Готалов-Готліб визнає, що не слід огульно заперечувати всі досягнення минулого та наступність розвитку ідеології. Характеризуючи навчальні посібники з предмету, зупиняється на «Нарисах» Р. Пьольмана [28] і Б. Нізе [26], розкритикованих за реакційність. Учений наголошує, що величезний фактичний матеріал, зібраний в цих книгах, після відповідної марксистсько-ленінської інтерпретації, може бути використаний радянськими студентами. На тлі цих філіппік щодо зарубіжної історіографії гротескно виглядає схвалення вітчизняної дореволюційної науки, яка, незважаючи на свої методологічні недоліки, «...значно перевершує подібні праці зарубіжних вчених і стверджує пріоритет російської науки з даного питання».

Є також цікаве свідчення студентського рейду на лекцію з історії стародавнього світу (прочитану, припустимо, А. Г. Готаловим-Готлібом, хоча в тексті немає свідомств про лектора) у квітні 1952 р.: «...Переважна більшість студентів записують лекцію. Проте, на задніх партах йде своє життя. «Талановіті лінгвісти» Бабієнко и Грудінкіна зайняті перекладом із англійської мови. Студентка Суботіна, безупинно зіваючі, намагається розважитися читанням, але без успіху. За 15 хвилин до кінця першої години лекції Суботіна в стані сумного відчаю лягає на парту й замислюється. Подумати дійсно є над чим...» [20, 1952, 30 квітня, с. 2].

В останні роки життя А. Г. Готалов-Готліб приділяє значну увагу підготовці аспірантів, сподіваючись, очевидно, залишити по собі наукову школу з візантиністики та порівняльної педагогіки. Так, 1949 р. на вченій раді відбулася доповідь проректора Є. Т. Мальованого з питання підготовки аспірантів. Зі своїми пропозиціями виступив і А. Г. Готалов-Готліб [14, № 42, л. 16]. Вони зводилися до збільшення терміну аспірантури до 4-х років, оскільки гуманітаріям, на відміну від студентів із експериментальних дисциплін, необхідно опрацювати великі обсяги літератури, часто відсутньої в Одесі, бувати у відрядженнях до Москви та Ленінграда.

Досить цікаве свідчення, що стосується повсякденної роботи з аспірантами, дає газета «За більшовіцькі кадри», з обуренням описуючи, як старий викладач піднімається на третій поверх гуртожитку, щоб дізнатися, як ідуть справи у його аспіранта Рудика [20, 1948, 24 березня, с. 2].

В останні роки роботи в університеті А. Г. Готалов-Готліб перекладає фундаментальну працю Л. Омо «Le Haut-Empire» (1933) («З історії раннього Римського принципату»)¹⁸, окремі розділи якої, судячи з написів, призначалися його аспірантам Сироткіній і Головки. Сама книга, як свідчить лист Готалова-Готліба до Московської бібліотеки ім. Леніна, була надіслана йому в 1949 р. [1, картон № 13, № 159, л. 160], в самий розпал боротьби з «безрідними космополітами» і «схилинням перед іноземщиною».

Також А. Г. Готалов-Готліб виступає опонентом на захистах ряду дисертацій із педагогічних та історичних наук. Особливо повні свідчення збереглися про опонування ним на захисті дисертації Ф. Р. Гольденберг «Гуманіст Лессінг», де вчений зазначив, що обрана тема складна, оскільки не існує праць про німецьке просвітництво, а робота вимагає колосальної ерудиції та технічної досконалості, яких не може бути у початківця (відзначає недосконалу структуру дисертації, повторення фактів, відомих із підручників, невміння вписати педагогічну систему Лессінга в контекст ідей другої половини XVIII ст.). Та підсумовуючи, він наголосив, що дисертанткою оброблений недосліджений матеріал мовою оригіналу і це дозволяє рекомендувати роботу до захисту [1, картон № 20, № 206, л. 316–333]. Захист проходив, судячи з усього, в атмосфері великої напруженості. Так, згодом у студентській багатотиражці з'являється стаття А. Недзведського [20, 1948, 20 квітня, с. 2], який відзначає обурення «публіки» та особисто голови дисертаційного засідання проф. М. В. Беляєва з приводу виступу з критичними зауваженнями В. С. Алексеева-Попова. «Більше критикувати, більше сперечатись!» висуває своїм гаслом А. Недзведський, проте вже насувалася чергова кампанія з переслідування «безрідних космополітів»...

В останній період науково-педагогічної роботи в Одесі А. Г. Готалов-Готліб був членом Всесоюзного товариства «Знання» [14, № 9, л. 33–34] і разом із деканом історичного факультету К. П. Добро-

¹⁸Леон Омо (1872–1957) — французький історик, фахівець з історії античності. У 1904–1940 — професор античної історії Ліонського університету. Одночасно з Готаловим-Готлібом його роботи використовував найбільший радянський фахівець зі стародавнього Риму Н. А. Машкін [24, с. 357]. Нині праці Л. Омо використані І. П. Сергеевим [29, с. 17].

любським отримав орден «Знак пошани» за героїчну працю під час війни [20, 1948, 10 лютого, с. 1].

Отже, в 1945 р. — на порозі свого вісімдесятиріччя! — вчений досягає піку наукової кар'єри. Та вже в наступному році він піддається критиці й залишає завідування кафедрою педагогіки. У вересні 1946 р. у «Большевицком знамени» з'являється стаття З. Могилевського «Кафедра, відірвана від життя» [3, 1946, 14 сентября, с. 3]. Приводом до її написання послужив інцидент на засіданні кафедри 30 серпня 1946 р., коли доцент Гриценко заявив, що необхідно більше вивчати педагогіку слов'янських країн, у чому нібито засумнівався А. Г. Готалов-Готліб, вказавши, що в слов'янських країнах усе ще панує австро-німецька педагогіка. Далі зазначається, що вся кафедра слідом за керівником занурилася у вивчення історії педагогіки, ігноруючи потреби та проблеми сучасності. У статті також вказується на слабкий зміст лекцій А. Г. Готалова-Готліба, який, замість того, щоб всебічно пояснювати роль сім'ї в освіті та вихованні, сипле трюїзмами, зразка: «У нашій країні держава — опікун дітей. Батьки повинні дітей одягати, вчити, але не розглядати як свою власність і робити з ними, що хочуть, а якщо батьки порушують це, то держава відбирає у них дітей». Незважаючи на справедливості окремих критичних зауважень (А. Г. Готалов-Готліб справді краще знався у західних педагогічних теоріях, ніж застосовував їх на практиці [30]; невиразність його виступів відзначалася і С. Я. Боровим [4, с. 351]), розгромний характер публікації не обіцяв нічого доброго, тому А. Г. Готалов-Готліб, як свідчить «Автобіографія» [27, л. 34]¹⁹, вирішує полишити завідування кафедрою педагогіки, залишившись на чолі кафедри стародавнього світу та археології, де не було ризику піддатися гонінням за надмірний «відхід в історію».

У лютому – березні 1948 р. А. Г. Готалов-Готліб публікує в університетській багатотиражці «За більшовіцькі кадри» статтю «Американський університет — одно з вогнищ реакції» [20, 1948, 10 лютого, 21 лютого, 28 лютого, 15 березня, 24 березня, 30 березня]. Д. П. Урсу висловлює думку [33], що ця публікація зроблена з розрахунку зняти з себе звинувачення в антипатріотизмі та схилинні перед Заходом, висунуті в газеті «Большевицское знамя». Не заперечуючи ідеологічної загостреності статті, слід зазначити, що її зв'язок із критикою «Большевицкого знамени» не такий очевид-

¹⁹В «Автобіографії» вказується, що вчений залишив керівництво кафедрою за станом здоров'я ще 8-го вересня, та можемо взяти це під сумнів: в ті роки існувала практика складання наказів «заднім числом», та й А. Г. Готалов-Готліб не був зацікавлений у розголошенні справжніх причин залишення керівної посади.

ний: по-перше, між зазначеними подіями минуло два роки, а не один, як вважає Д. П. Урсу²⁰; по-друге, подібна критика звучала і в 1949 р. («Буржуазним космополітизмом наскрізь пройняті роботи з педагогіки та історії педагогіки проф. Готалова-Готліба, який, плазуючи перед іноземщиною, базується на творах західних буржуазних педагогів и нехтує все наше, вітчизняне» (засідання кафедри педагогіки Педагогічного інституту 7 квітня 1949 р., доповідає зав. кафедрою С. Ф. Збандуто) [16, л. 131]. Гідно подиву те, що ні виступ «Большевицкого знамени», ні звинувачення С. Ф. Збандуто не отримали продовження (не послідувало жодних оргвисновоків). Можливо, у А. Г. Готалова-Готліба справді були заступники у високих кабінетах, про яких пише в своїх спогадах С. Я. Боровий? [4, с. 354]

Основою згаданої вище статті послужила робота, опублікована А. Г. Готаловим-Готлібом у «Фронте науки и техники» ще 1934 р. [10]. У порівнянні зі статтею 1948 р. її інвективи носять конкретніший характер, пов'язаний із економічною кризою 1929 р., що суттєво скоротила контингент американських школярів і студентів. Істотними недоліками американської вищої школи для автора виступають напівклерикальний характер освіти, поширення «молодших коледжів», низька зарплатня викладачів і їхня залежність від керівництва навчального закладу. Створюється враження, що конкретний матеріал, зібраний одеським викладачем у 1934 р., був обгорнутий у низькопробний фантик, який відповідав духові ідеологічних кампаній кінця 1940-х рр. Якщо ж розглянемо вивчення американського університету А. Г. Готаловим-Готлібом зі ще віддаленішої перспективи, то виявимо, що в статті про кризу європейського університету, опублікованій у «Пути Просвещения» у 1923 р. [9] містяться хвалебні відгуки про американський університет. Одеський учений виявляє в ньому практичніший, а отже, прогресивніший дух (є педагогічні факультети, до освіти допущені жінки, набула широкого поширення політехнічна освіта).

На честь 79-річчя вченого газета «Большевицкое знамя» публікує розгорнуту розповідь про А. Г. Готалова-Готліба [3, 1945, 29 июля, с. 3], де він здебільшого ділиться задумами. Крім позначених у плані за 1946 р. праць, згадуються також три роботи, написані на «злобу дня»: в одній викривалася німецька «реакційна» філософія (Фіхте, Шеллінг, Гегель), інша носила назву «Німецька педагогіка

²⁰Газета «Большевицкое знамя» публікує критичну статтю у вересні 1946, а А. Г. Готалов-Готліб починає публікувати статтю, присвячену американському університетові, в лютому 1948 р. У статті Д. П. Урсу рік останньої публікації вказаний як 1947-й.

на службі німецького імперіалізму», а третя продовжувала лінію дослідження старожитностей Північного Причорномор'я та була спрямована на «викриття фальсифікацій деякими румунськими істориками історії українського північно-західного Причорномор'я». Газета опублікувала також фотографію А. Г. Готалова-Готліба (якість, на жаль, бажає кращого).

На засіданні вченої ради у травні 1950 р. відзначається, що попри похилий вік (А. Г. Готалову-Готлибу йшов 85-й рік) учений «енергійно продовжує наукову роботу» [14, № 41, л. 14]. Та вже у 1952 р. у житті викладача і факультету сталися зміни: історичний факультет був перетворений на історико-економічний [14, № 66]. Окрім трьох власне історичних кафедр (історії УРСР і СРСР, загальної історії та історії стародавнього світу та середніх віків) введена кафедра статистики та загальноуніверситетські кафедри марксизму-ленінізму і філософії. У зведеному звіті за кафедрою стародавнього світу та середніх віків відзначається, що там не приділялося достатньої уваги науково-дослідній роботі й результати наукових досліджень не обговорюються. На той час на факультеті вимоги до взаємних перевірок та обговорень доходили до абсурду. Так, доцент І. С. Перлов на вченій раді 7 жовтня 1952 р. відзначав: «...ми працюємо по суті п'ять тижнів. За ці п'ять тижнів мене два рази стенографували, я представив текст двох лекцій на 50-ти сторінках, обговорили два плани моїх лекцій, була присутня комісія на моїй лекції. Все це треба помножити на 5 одиниць, тому що я повинен стільки ж текстів і стенограм прочитати інших товаришів» [14, № 61, л. 9]. У дусі уваги до дріб'язких формальностей виконана й доповідь голови комісії перевірки факультету В. П. Тульчинської на вченій раді на початку 1953 р. Серед зауважень була «...каламбурно-жартівлива поведінка з боку працівників історико-економічного факультету щодо оформлення звітності. ... Звітні картки були представлені в такому вигляді, що їх неможливо розібрати навіть самому автору» [14, № 71, л. 10], а також вказівка на відсутність наукової продукції на факультеті. На це негайно відреагував А. Г. Готалов-Готліб, котрий збирався, судячи з усього, закинути доповідачці те, що «швець без чобіт»: наукові роботи виконуються, але не друкуються університетським видавництвом.

В. П. Тульчинська різко відреагувала на зауваження та пригадала завідувачу, що співробітник його кафедри М. Ф. Болтенко²¹ за свої

²¹**Болтенко Михайло Федорович** (1888–1959) — радянський історик, археолог та філолог. Член Одеського товариства історії і старожитностей (з 1913). Зазнав переслідувань, у зв'язку з чим не зміг захистити докторську дисертацію.

«марристські²²» помилки був підданий критиці в центральному журналі «Вопросы истории». Надалі дискусія відбувалася навколо того, чи позбувся вчений «помилки», причому А. Г. Готалов-Готліб виступив із гарячим захистом свого співробітника («Я спостерігав його (так у тексті — *П. М.*). Він піддавався різкій критиці. В останні роки жодного сліда марризму у нього немає в роботі» [14, № 71, л. 23, 25]).

Як наслідок у списку відрхованих із університету за 1952–1953 н. р. виявилось відразу три професори [14, № 66, л. 143–144, 146] з історичного факультету: К. П. Добролюбський після довгої хвороби помер, М. М. Розенталь за власним бажанням вийшов на академічну пенсію та переїхав до Москви, А. Г. Готалов-Готліб також вийшов на пенсію, в зв'язку з чим кафедра історії стародавнього світу та середніх віків була злита з кафедрою загальної історії, а факультет на кілька років залишився без професорів.

Отже, академічна кар'єра А. Г. Готалова-Готліба (тимчасове деканство на історичному факультеті, завідування двома кафедрами) досягла свого піку в час глибокої старості одеського вченого та була обумовлена стрімкою зміною політичної ситуації в Україні — поверненням Одеси під контроль радянських військ у 1944 р. У зв'язку зі своїм високим становищем в університетській ієрархії А. Г. Готалов-Готліб прагнув опублікувати як свої візантієзнавчі, так і історико-педагогічні роботи. І якщо перші професор просто не довів до кінця, зважаючи похилий вік, то другі не були опубліковані через примхливе поєднання політико-ідеологічних чинників. Нова ситуація в країнах Європи після Другої світової війни зажадала корінної переробки вже написаних робіт із історії освіти, а сам учений кілька разів ставав жертвою «ідеологічних кампаній», що також не могло не гальмувати плани наукових публікацій, змушувало (щоб відвести від себе удар) виступати в пресі з галасливими публіцистичними статтями. Навіть історія античності та Візантії — області, де, здавалося, А. Г. Готалов-Готліб може стверджувати нерозривність до-революційних традицій наукового дослідження, виявилися під ідеологічним наглядом. У зв'язку з зазначеними позанауковими обставинами вчений виявив свої найкращі якості: спочатку він вступається за колегу-візантиніста Б. Т. Горянова, а потім — за соратника за кафедрою М. Ф. Болтенко. Однак і тут А. Г. Готалов-Готліб діяв

²²Март Микола Яковлевич (1865–1934) — російський та радянський лінгвіст, творець псевдонаукової яфетичної теорії («нового вчення про мову»), яка у Радянському союзі мала також назву «марристської теорії». Зводилася до шукання класової основи мови та виявлення «чотирьох основних елементів», із яких нібито складається будь-яка мова світу. 1950 р. марризм був жорстко розкритикований Сталініним у роботі «Марксизм та питання мовознавства».

вибірково: ті, хто «перетинав» дорогу його інтересам ставали «об'єктами» скарг, а потім нерідко і відповідних «пророблянь» — від них у період боротьби з «безвідним космополітизмом» постраждав спочатку С. Я. Лур'є, а потім С. Я. Боровий. Таким чином, ті самі фактори, які піднесли вченого сходами керівних кабінетів, не дали змоги А. Г. Готалову-Готлибу опублікувати його монографічні праці, залишити по собі пам'ять як про великого вченого-дослідника.

1. Архів Готалова-Готліба А. Г. // Архів НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, відділ рідкісних книг і рукописів.
2. *Бириштейн А.* Суета сует? [Електронний ресурс] / А. Бириштейн // Мигдаль Times. – 1997. – № 96–97. – Режим доступу : <http://www.migdal.org.ua/times/96/17023/> (Дата обращения: 03.12. 2016 г.). – Назв. с экрана.
3. Большевистское знамя. – 1944–1946.
4. *Боровой С. Я.* А. Г. Готалов-Готлиб [Текст] / С. Я. Боровой // Боровой С. Я. Воспоминания / [Вступ. ст. М. Соколянского ; Примеч. и библиогр. коммент. В. Кельнера]. – Москва ; Иерусалим : Евр. ун-т в Москве, 1993. – С. 345–355.
5. *Великодна Г. В.* Артемій Григорович Готалов-Готліб (1866–1960): до 150-річчя з дня народження [Електронний ресурс] / Г. В. Великодна // Наук. б-ка ОНУ ім. І. І. Мечникова. Віртуальні виставки. – Режим доступу : <http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/virtgallery/gotalov150.pdf> (Дата звернення: 03.12.2016 р.). – Загл. з екрану.
6. *Великодна Г. В.* Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба: до 150-річчя з дня народження [Текст] / Г. В. Великодна // Вісник ОНУ. Сер. : бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 30–49.
7. *Гиришин М.* Crescendo [Текст] / М. Гиришин // Дерибасовская — Решильевская. – 2002. – № 11. – С. 105–117.
8. *Гольдин Ф. Л.* Научно-педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готлиба [Текст] / Ф. Л. Гольдин // Советская педагогика. – 1966. – № 12. – С. 101–105.
9. *Готалов-Готлиб А. Г.* Кризис университета и вопрос о подготовке учительства [Текст] / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – №№ 10–11. – С. 37–62.
10. *Готалов-Готлиб А. Г.* Современный университет в США [Текст] / А. Г. Готалов-Готлиб // Фронт науки и техники. – 1934. – №№ 10–11. – С. 106–115.

11. *Готалов-Готлиб А. Г. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель [Текст] / А. Г. Готалов-Готлиб // Византийский временник. – 1947. – Т. I (XXVI). – С. 114–126.*
12. *Готалов-Готлиб Артемій Григорович [Текст] // Не забудемо, пам'ятасмо: співробітники ОНУ ім. І. І. Мечникова в роки Другої світової інформаційне видання / гол. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред. : А. П. Бахчиванжи, А. С. Ложешник. – Одеса, 2015. – С. 297–298.*
13. ДАОО, ф. Р- 6570, оп. 1, № 6.
14. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1 А, № 10.
15. ДАОО, ф. Р-1438, оп. 2, №№ 4, 8, 9, 18, 32, 41, 42, 61, 66, 71.
16. ДАОО, ф. Р-1593, оп.1, № 114.
17. ДАОО, ф.Р-7400, оп. 2, № 6–9.
18. *Дмитриев А. Н. Необычайная история одесского профессора: А. Г. Готалов-Готлиб (1866–1960) между политикой и педагогикой [Текст] / А. Н. Дмитриев // Південь України у вітчизняній історії: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. 22–23 лист. 2012 р. – Одеса : «Астропринт», 2012. – С. 59–64.*
19. *Дмитриев А. Н. Переизобретение советского университета [Текст] / А. Н. Дмитриев // Логос. – № 1 [91]. – 2013. – С. 41–64.*
20. *За більшовицькі кадри. – 1947–1952.*
21. *Историография античной истории [Текст] / Под ред. В. И. Кузищина. – Москва : Высш. школа, 1980. – 415 с.*
22. *К столетию со дня рождения историка Саула Борового. «Размена чувств и мыслей». Из переписки С. Я. Борового с Ю. Г. Оксманом [Текст] / публ. и коммент. В. Н. Абросимовой, коммент. М. Г. Соколянского // Єгупець. – 2003. – № 11. – С. 335–381.*
23. *Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб [некролог] [Текст] / П. О. Карышковский // Византийский временник. – Т. XXI (XLVI). – 1962. – С. 275–276.*
24. *Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность [Текст] / Н. А. Машкин. – Москва–Ленинград, 1949. – 608 с.*
25. *Немченко І. В. Готалов-Готлиб Артемій Григорович: історик, педагог [Текст] / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словник : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина, заст.відп. ред. М. О. Подрезова ; редкол. : Ю. А. Амброз, Т. В. Васильєва, І. С. Гребцова та ін. ; упоряд. та бібліогр. ред. : В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2. – С. 334–336.*
26. *Низе Б. Очерк римской истории и источниковедения [Текст] /*

- Б. Низе // Санкт-Петербург : Типография общества «Общественная польза», 1910. – 598 с.
27. Особиста справа А. Г. Готалова-Готліба // Архів НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, бібліографічний відділ, ф. Матеріали до біографій співробітників Одеського (Новоросійського) університету, № 294, Л. 1–38.
28. Пёльман Р. Очерк греческой истории и источниковедения [Текст] / Р. Пёльман ; пер. С. А. Князьков. – Санкт-Петербург, 1910.
29. Сергеев И. П. Римская империя в третьем веке нашей эры. Проблемы социально-политической истории [Текст] / И. П. Сергеев. – Харьков, 1999. – 222 с.
30. Снегов С. Книга бытия: бытие отдельной личности и всей страны: [в 2 т.] [Электронный ресурс] / С. Снегов. – Калининград: Terra Балтика, 2007. – Т. 2. – Режим доступа : <http://www.rulit.me/books/kniga-bytiya-read-279292-95.html> (Дата обращения : 04.12.2016 г.). – Назв. с экрана.
31. Соколянский М. «Радость многолетнего общения» (письма С. Я. Борового Л. П. Гроссману) [Текст] / М. Соколянский // Дебрибасовская — Решильевская. – 2003. – № 13. – С. 250–270.
32. Удальцова З. В. К вопросу об оценке трудов акад. Ф. И. Успенского [Текст] / З. В. Удальцова // Вопросы истории. – № 6. – 1949. – С. 116–127.
33. Урсу Д. П. Ученые Одессы — жертвы идеологических кампаний 1946–1953 годов [Текст] / Д. П. Урсу // Юго-Запад. Одессика. – Вып. 10. – Одесса, 2010. – С. 114–173.
34. Чорноморська комуна. – 1944–1949.

REFERENCES

1. *Arkhiv Hotalova-Hotliba A. H.* [Archive of Gotalov-Gotlieb A. G.]. *Arkhiv NB ONU imeni I. I. Mechnykova, viddil ridkisykh knyh i rukopysiv* [Archive of National Mechnikov Research library, the Department of rare books and manuscripts]. [in Ukrainian].
2. Birshteyn, A. (1997). *Suyeta suyet?* [Vanity of vanities?]. *Migdal Times*, no. 96–97. Available at: <http://www.migdal.org.ua/times/96/17023/> (accessed: 3 December 2016). [in Russian].
3. *Bolshevistskoe znamia* [Bolshevik banner]. (1944–1946). Odesa. [in Russian].
4. *Borovoy, S. Ya. (1993). Vospominaniya* [Memories]. (Pp. 345–355). Moscow, Jerusalem. [in Russian].
5. Velykodna, H. V. (2016). *Skladnyi zhyttievyi shliakh Artemiia Hryhorovycha Hotalova-Hotliba: do 150-richchia z dnia narodzhennia*

- [Difficult life path of Artem Grigorevich Gotalov-Gottlieb: to the 150-th anniversary of birthday]. In *Visnyk ONU. Ser.: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Bulletin of ONU. Series: Library Science, Book Science]. (Vol. 21 (1), pp. 30–49). [in Ukrainian].
6. Velykodna, H. V. *Artemiy Hryhorovych Hotalov-Hotlib (1866-1960): do 150-richchya z dnya narodzhennya* [Artem Grigorovich Gotalov-Gottlieb (1866-1960): the 150th anniversary of his birth]. Available at: [http:// fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/virt-gallery/gotalov150.pdf](http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/virt-gallery/gotalov150.pdf) (accessed: 3 December 2016). [in Ukrainian].
 7. Girshin, M. (2002). *Crescendo. Deribasovskaia — Reshilevskaia* [Deribasovskaia — Reshilevskaia], 11, 105–117. [in Russian].
 8. Goldin, F. L. (1966) *Nauchno-pedagogicheskaiia deiatelnost A. G. Gotalova-Gotliba* [Research and educational activity of A. G. Gotalov-Gottlieb]. *Sovetskaia pedagogika* [Soviet Pedagogy], 12, 101–105. [in Russian].
 9. Gotalov-Gotlib, A. G. (1923). *Krizis universiteta i vopros o podgotovke uchitelstva* [The crisis of University and the question of preparing of teachers]. *Put Prosveshcheniia* [The Path of Enlightenment], 10–11, 37–62. [in Russian].
 10. Gotalov-Gotlib, A. G. (1934). *Sovremennyi universitet v SShA (oчерk)* [The contemporary University in USA (an essay)]. *Front nauki i tekhniki* [The front of science and engineering], 10–11, 106–115. [in Russian].
 11. Gotalov-Gotlib, A. G. (1947). *F. I. Uspenskii kak professor i nauchnyi rukovoditel* [F. Uspenskii as professor and academic adviser]. In *Vizantiiskii vremennik* [Byzantian Annals]. (Vol. I (XXVI), pp. 114–126). [in Russian].
 12. *Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych* (2015). In *Ne zabudemo, pam'iataiemo: spivrobotnyky ONU im. I. I. Mechnykova v roky Druhoi svitovoi viiny:informatsiine vydannia* [We won't forgive, we'll remember: the workers of Odesa National Mechnykov University in World War II: information publication]. (Pp. 297–298). Odesa. [in Ukrainian].
 13. DAOO [State Archive of Odesa Region], f. R-1403, in. 1 A, № 10 [in Ukrainian].
 14. DAOO, f. R-1438, in. 2, №№ 4, 8, 9, 18, 32, 41, 42, 61, 66, 71 [in Ukrainian].
 15. DAOO, f. R-1593, in. 1, № 114 [in Ukrainian].
 16. DAOO, f. R- 6570, in. 1, № 6 [in Ukrainian].
 17. DAOO, f. R-7400, in. 2, № 6–9 [in Ukrainian].

18. Dmitriyev, A. N. (2012) *Neobychaynaya istoriya odesksskogo profesora : A. H. Hotalov-Hotlib mezhd u politikoy i pedagogikoy* [The extraordinary story of the Odessa Professors A. G. Gotalov-Gottlieb between policy and pedagogy]. In *Materialy Mizhnarodniy naukovopraktychniy konferentsiyi "Pivden Ukrayiny u vitchyznyaniy istoriyii"* [Materials of the International scientific conference «South of Ukraine in the country's history»]. (Pp. 59–64). Odesa: Astroprint. [in Russian].
19. Dmitriyev, A. N. (2013). *Pereizobretenie sovetskogo universiteta* [Reinventing of Soviet University]. *Logos*, 1 (91), 41–64. [in Russian].
20. *Za bilshovytski kadry* [For Bolshevik cadres]. (1947–1952). Odesa. [in Ukrainian].
21. *Istoriografiia antichnoi istorii [Ucheb. Posobie]* (1980) [Historiography of Ancient History (Tutorial)]. (1980). Moscow. [in Russian].
22. Karyshkovskiy, P. O. (1962). *Artemiy Grigoryevich Gotalov-Gotlib* [Artem Grigorovich Gotalov-Gottlieb]. In *Vizantiyskiy Vremennik* [Byzantine Annals]. (Vol. 21 (46), pp. 245–246). [in Russian].
23. *K stoletiyu so dnya rozhdeniya istorika Saula Borovogo. "Razmena chuvstv i mysley". Iz perepiski S. Ya. Borovogo s Yu. G. Oksmanom* [On the centenary of the birth of the historian Saul Borovoy. "Exchange of feelings and thoughts". From correspondence S. Ya. Borovoy with G. Oksmanom]. (2003). *Yehupiets* [Egypets], 11, 335–381. [in Russian].
24. Mashkin, N. A. (1949). *Printcipat Avgusta. Proiskhozhdenie i sotsialnaia sushchnost* [Principate of August. The origin and social essence]. Moscow, Leningrad. [in Russian].
25. Nyemchenko, I. V. (2000). *Hotalov-Hotlib Artemiy Hryhorovych : istoryk, pedahoh* [Gotalov-Gotlib Artem Gryhorovych: historian, teacher]. In *Profesory Odeskoho (Novorosiysskoho) universytetu Professors of Odessa (Novorossiysk) University*. (Vol. 2, pp. 334–336). Odesa. [in Ukrainian].
26. Nize, B. (1910). *Ocherk rimskoi istorii i istochnikovedeniia* [Roman history and source study: an essay]. St. Petersburg. [in Russian].
27. *Osobyista sprava A. H. Hotalova-Hotliba* [Personal case of A.G. Gotalov-Gottlieb]. In *Arkhiv Naukovoii biblioteky Odeskoho natsionalnoho universiteta imeni I. I. Mechnikova, bibliografichnyy viddil* [Archive of the Scientific library of the Odessa Mechnikov, bibliographic department]. (Vol. 294, pp. 1–38). [in Ukrainian].
28. Pelman, R. (1910). *Ocherk grecheskoi istorii i istochnikovedeniia* [Greek history and source study: an essay]. St. Petersburg. [in Russian].

29. Sergeev, I. P. (1999). *Rimskaia imperiia v tretem veke nashei ery. Problemy sotcialno-politicheskoi istorii* [Roman Empire in third century A. D. Problems of social and political history]. Kharkov. [in Russian].
30. Snegov, S. (2007). *Kniga bytiya : bytiye otdelnoy lichnosti i vseiy strany* [The book of life : the being of the individual and of the whole country]. (2th ed.). (Vol. 2). Kaliningrad. Available at: <http://www.rulit.me/books/kniga-bytiya-read-279292-95.html> (accessed: 4 December 2016) [in Russian].
31. Sokolyanskiy, M. G. (2003). “*Radost mnogoletnego obshcheniya*”: (Pisma S. Ya. Borovogo L. P. Grossmanu) [«The joy of years of communication» (Letters S. Ya. Borovoy L. P. Grossman)]. *Deribasovskaia — Reshilevskaia* [Deribasovskaia — Reshilevskaia], 13, 250–270. [in Russian].
32. Udaltcova, Z. V. (1949). *K voprosu ob otcenke trudov akad. F. I. Uspenskogo* [To the question of valuation of works of academician F. I. Uspenskii]. *Voprosy istorii* [Questions of history], 6, 116–127. [in Russian].
33. Ursu, D. P. (2010). *Uchenye Odessy — zhertvy ideologicheskikh kompanii 1946–1953 godov* [Scholars of Odesa — the victims of ideological company of 1946–1953]. *Iugo-Zapad. Odessika* [South – West. Odessica], 10, 114–173 [in Russian].
34. *Chornomorska komuna* [Black Sea commune] (1944–1949). Odesa. [in Ukrainian].

А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар’єри: життя і діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр.

Майборода П. А., магістр історії (м. Одеса).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 116–141.

Стаття присвячена дослідженню біографії А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) з 1944 р до 1952 р. Ми аналізуємо викладацьку і адміністративну роботу одеського вченого, керівництво аспірантами, його наукові плани та виконані роботи, а також зупиняємося на його участі в складанні ювілейної «Історії Одеси» та ідеологічних переслідуваннях, яким він піддавався під час «ждановщини» і боротьби з «безрідним космополітизмом». Ми приходимо до висновків, що академічна кар’єра А. Г. Готалова-Готліба досягла свого піку у час глибокої старості і була обумовлена стрімким зміною політичної ситуації в Україні — поверненням Одеси під контроль радянських військ в 1944 р. У зв’язку зі своїм високим становищем в універси-

тетській ієрархії А. Г. Готалов-Готліб прагнув опублікувати, як свої візантинознавчі, так і історико-педагогічні роботи. Однак через зміни в політичній кон'юнктурі професор кілька разів ставав об'єктом переслідувань, що змушувало його, щоб відвести від себе удар, виступати в пресі з галасливими публіцистичними статтями, і, в кінцевому рахунку, не дозволило А. Г. Готалову-Готлибу опублікувати низку його підготовлених робіт. У зв'язку з зазначеними обставинами одеський професор виявив свої кращі якості, виступивши на підтримку своїх колег-античників і візантиністів. Однак А. Г. Готалов-Готліб діяв вибірково: ті, хто «перетинав» дорогу його інтересам ставали «об'єктами» скарг, а потім і переслідувань.

Ключові слова: А. Г. Готалов-Готліб, пізній сталінізм, ідеологічні кампанії, візантиністика, педагогіка, наукові традиції.

A. G. Gotalov-Gottlieb on top of the administrative career: the life and work of the Odessa scholar in 1944–1952.

Maiboroda P. A., MA in History.

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kiev, 2016. – Vol. 14. – P. 116–141.

The article investigates the biography of A. Gotalov-Gottlieb (1866–1960) from 1944 until 1952. We analyze the teaching and administrative work of the Odessa scientist, graduate guide his research plans and work performed, as well as his participation in the preparation of the anniversary edition of the «History of Odessa». We conclude that the academic career of A. Gotalov-Gottlieb has reached its peak at the time of a rather old age, and was due to the rapid change in the political situation in Ukraine — Odessa was returned under the control of the Soviet troops in 1944. With regard to its high position in the university hierarchy A. Gotalov-Gottlieb tried to publish both his Byzantine and pedagogical work. However, due to changes in the political environment, professor several times became the object of persecution that forced him, withdrawing from a stroke, to publish strident political articles. In connection with these circumstances A. Gotalov-Gottlieb had shown his best qualities, supporting his colleagues-Byzantinists. However, A. Gotalov-Gottlieb acting selective: those who “crossed” his interests became «objects» of his complaints, and then often persecutions.

Keywords: A. Gotalov-Gottlieb, late Stalinism, ideological company, Byzantine science, education, scientific traditions.

А. Г. Готалов-Готлиб на вершине административной карьеры: жизнь и деятельность одесского учёного в 1944–1952 гг.

Майборода П. А., магистр истории.

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 14. – С. 116–141.

Статья посвящена исследованию биографии А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960) с 1944 г. до 1952 г. Мы анализируем преподавательскую и административную работу одесского учёного, руководство аспирантами, его научные планы и выполненные работы, а также останавливаемся на его участии в составлении юбилейной «Истории Одессы» и идеологических проработках, которым он подвергался во время «ждановщины» и борьбы с «безродным космополитизмом». Мы приходим к выводам, что академическая карьера А. Г. Готалова-Готлиба достигла своего пика в пору глубокой старости и была обусловлена стремительным изменением политической ситуации в Украине — возвращением Одессы под контроль советских войск в 1944 г. В связи со своим высоким положением в университетской иерархии А. Г. Готалов-Готлиб стремился опубликовать, как свои византиноведческие, так и историко-педагогические работы. Однако из-за изменений в политической конъюнктуре профессор несколько раз становился объектом преследований, что заставляло его, чтобы отвести от себя удар, выступать в прессе с крикливыми публицистическими статьями, и, в конечном счёте, не позволило А. Г. Готалову-Готлибу опубликовать ряд его подготовленных работ. В связи с указанными обстоятельствами одесский профессор проявил свои лучшие качества, выступив в поддержку своих коллег-античников и византинистов. Однако А. Г. Готалов-Готлиб действовал избирательно: те, кто «пересекал» дорогу интересам одесского учёного становились «объектами» его жалоб, а затем нередко и соответствующих проработок.

Ключевые слова: А. Г. Готалов-Готлиб, поздний сталинизм, идеологические кампании, византинистика, педагогика, научные традиции.